

વ्याकरण

એકમ 2

સંજ્ઞા, વિશેષજ્ઞા, કિયાવિશેષજ્ઞા અને તેના પ્રકારો

સંજ્ઞા

મિત્રો, ગયા વર્ષે તમે સંજ્ઞાના વિવિધ પ્રકારો ઓળખતાં શીખ્યા હતા. કયા પ્રકારો હતા, તે યાદ છે? આપણે એ પ્રકારો ફરી એક વાર યાદ કરી લઈએ!

જાતિવાચક સંજ્ઞા : જ્યારે કોઈ શબ્દ દ્વારા આખો વર્ગ સૂચવાતો હોય ત્યારે તેને જાતિવાચક સંજ્ઞા કહે છે. જેમ કે, વિદ્યાર્થી, ચિત્ર

વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા : જ્યારે કોઈ શબ્દ દ્વારા કોઈ ચોક્કસ વ્યક્તિ, પ્રાણી કે પદાર્થ સૂચવાતો હોય ત્યારે તેને વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા કહે છે. જેમ કે, નર્મદા, સાબરમતી, અમૃતા (ઉરી) વગેરે.

દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા : ગણી ન શકાય તેવા પદાર્થને દર્શાવતી સંજ્ઞાને દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે દૂધ, ચોખા વગેરે.

સમૂહવાચક સંજ્ઞા : સંજ્ઞા કોઈ જૂથ કે સમૂહનો નિર્દેશ કરતી હોય ત્યારે તે સંજ્ઞાને સમૂહવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે, સભા, સેના વગેરે.

ભાવવાચક સંજ્ઞા : ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞાને ભાવવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. જેમ કે, તકલીફ, દયા વગેરે.

કિયાવાચક સંજ્ઞા : કિયા દર્શાવનાર સંજ્ઞાને કિયાવાચક સંજ્ઞા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમ કે, ‘રમવું’ કિયા છે પણ - ‘મને રમવું ગમે છે’માં ‘રમવું’નો સંજ્ઞા તરીકે પ્રયોગ થયો છે. અથવા તેના પરથી બનતો શબ્દ ‘રમત’ કિયા દર્શાવનાર સંજ્ઞા છે.

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાંથી તમારે સંજ્ઞાઓ અલગ તારવવાની છે. અને બાજુમાં આપેલી જગ્યામાં ફરીથી લખવાની છે. સંજ્ઞા ઓળખતાં તો અવડશે જ ને !

1. વૈષ્ણવજન તો તેને રે કહીએ, જે પીડ પરાઈ જાણે રે. _____, _____
2. ગંગાસતી એમ બોલીયાં રે _____
3. દબાયેલું ધૂસરું એના કંઠમાંથી નીકળી ગયું. _____, _____
4. અહીંના રીછ વિશે તો નરેનભાઈ જાણતા જ હશે. _____, _____
5. ઘર એક જ હો એવું, જ્યાં ના હોય દીવાલો _____, _____
6. સ્ટેશન પર તેને તરુણે મોકલેલી એક ચિઠી મળી હતી. _____, _____, _____

‘વૈષ્ણવજન’, ‘પીડ’, ‘ગંગાસતી’, ‘ધૂસરું’, ‘કંઠ’, ‘રીછ’, ‘નરેનભાઈ’, ‘ઘર’, ‘દીવાલો’, ‘સ્ટેશન’, ‘તરુણ’, ‘ચિઠી’ - સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ છે. આ સંજ્ઞાઓ જોતાં જ્યાલ આવ્યો હશે કે ‘વૈષ્ણવજન’, ‘કંઠ’, ‘રીછ’ વગેરે જાતિવાચક સંજ્ઞા છે, ‘પીડ’ ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. ‘ધૂસરું’ એ કિયાવચક સંજ્ઞા છે. તો ‘ગંગાસતી’, ‘નરેનભાઈ’, ‘તરુણ’ વગેરે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ છે.

તમને જો વિશેષજ્ઞ યાદ હશે તો તમને થશે કે ‘તરુણ’ શબ્દ - એ વિશેષજ્ઞ છે કે સંજ્ઞા ? ગુજરાતી ભાષામાં ‘યુવાન’નો અર્થ ‘ધરાવતો શબ્દ ‘તરુણ’ ખરેખર તો વિશેષજ્ઞ છે. પરંતુ ‘ચંદ્રનું અજવાણું’ કૃતિમાં દર્શાવાયું છે તેમ જો તે ચોક્કસ વ્યક્તિનો નિર્દેશ કરે ત્યારે તે સંદર્ભે તે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે.

આમ તો તમે ગયા વર્ષ જાતિવાચક, વ્યક્તિવાચક, સમૂહવાચક, ભાવવાચક આદિ સંજ્ઞાઓ તારવી જ હતી.

અહીં આપણે પુનરાવર્તન દ્વારા તેનું દઢીકરણ કરીશું.

નીચેનાં વાક્યોમાંથી જાતિવાચક સંજ્ઞાઓ ઓળખાવો :

- (1) તેનો પુત્ર ગોવિંદ પણ હેર (શહેર) જોવાની લાલચે આવે.
- (2) ઇત્તી ન ખોવાય એ માટે મેં કશા ઉપાયો કર્યા જ નથી એવું ન કહેવાય.
- (3) રહેવા દે ! રહેવા દે ! આ સંહાર, યુવાન તું.

- (4) જંગલવાસીઓએ રામજીભાને પોતાના પ્રેમ, મિત્રભાવનાથી ભીસવા માંડ્યો.
(5) કાઠાં વર્ષોમાં જીવલાની સ્થિતિ બહુ કંપરી થઈ ગયેલી.

ઉપરના વાક્યમાંથી માત્ર જાતિવાચક સંજ્ઞા જ તારવવાની છે. તારવી શક્યાને ? ચાલો, સાથે તપાસ્ખીએ : પુત્ર, હેર (શહેર), ધર્તી, ઉપાય, સંહાર, જંગલવાસી, વર્ષ, સ્થિતિ. બસ, આટલા જ. જો વધારે સંજ્ઞા તારવી હોય તો તપાસી જુઓ, એ સંજ્ઞા વ્યક્તિવાચક કે ભાવવાચક તો નથી ને !

વ्यक्तिवाचक संक्षेपो ઓળખી શકો ને! ચાલો, નીચેનાં વાક્યોમાંથી વ्यક्तિવાચક સંક્ષેપ ઓળખો અને તેને વર્તુળ કરો :

- (1) ગોવિંદે બાવળનાં દાતાણ કાપી આખ્યાં.
  - (2) લ્યો, હવે આહવાની વાત કરું.
  - (3) મારગાની ધૂળને ઢંઢોળી પૂછો, મારા માધવને દીકો છે ક્યાંય?
  - (4) ગાંધીજી માંદગીને લગભગ અપરાધ ગાળતા.
  - (5) ગંગાસતી એમ બોલીયાં રે, પાનબાઈ જેને વચનુંની સાથે વેવાર રે.

દાતણ, ધૂળ, માંદગી વગેરે સંજ્ઞાને તો પસંદ નથી કરી ને! કારણ કે આ જીતિવાચક અથવા ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. ઉપરનાં વાક્યોમાં ગોવિંદ, આહવા, માધવ, ગાંધીજી, ગંગાસતી તથા પાનબાઈ - આ વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞાઓ છે.

વ्यक्तिवाचक સंજ्ञાઓ તારવવાનું ખૂબ સરળ લાગે, નહીં! ચાલો, તો નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેની સાથે અપાયેલાં વિકલ્પોમાંથી કયો વિકલ્પ વ्यક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી, તે જણાવો.

- (1) ધરમપુરથી પાંચેક માઈલ દૂર મરધમાળ ગામે રાનીપરજ કોમના જીવલા નામના બેડૂત પાસે અમારું લેણું નીકળે.
 (ક) ધરમપુર   (ખ) માઈલ   (ગ) મરધમાળ   (ઘ) રાનીપરજ

(2) ભરુચીનાકાથી બોરભાડા થઈને આગળ જતાં આવતી બેખડવતી નર્મદાને કારણે અંકલેશ્વર મારી પ્રિયા જગ્યા છે.
 (ક) ભરુચીનાકા   (ખ) બોરભાડા   (ગ) બેખડવતી   (ઘ) નર્મદા

(3) કનોજ અને આનંદ વિરાટબાબુને મૂકવા ગેસ્ટહાઉસ જાય છે.
 (ક) કનોજ   (ખ) આનંદ   (ગ) વિરાટબાબુ   (ઘ) ગેસ્ટહાઉસ

(4) છત્રી લેવા અમદાવાદથી રાજકોટ તો શું રણિયા જવું પડે તો પણ જવું જોઈએ.
 (ક) છત્રી   (ખ) અમદાવાદ   (ગ) રાજકોટ   (ઘ) રણિયા

(5) જમણી તરફના સામા પ્રવાહે જાઉં તો કબીરવડ, નારેશ્વર, જબલપુર ને અમરકંટક સુધીના તમામ પ્રદેશો ફરી વળું.
 (ક) પ્રવાહ   (ખ) કબીરવડ   (ગ) નારેશ્વર   (ઘ) અમરકંટક

ધ્યાનથી વાંચીને વિકલ્પો પસંદ કરજો. તમારે એ વિકલ્પ પસંદ કરવાના છે, જે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી. બરાબર ? ચાલો તો ઉત્તર જોઈએ. 1. (ખ) માઈલ, 2. (ગ) બેખડવતી, 3. (ધ) ગેસ્ટહાઉસ 4. (ક) છત્રી, 5. (ક) ગ્રવાહ (નોંધ : કોશ અનુસાર ‘આનંદ’ ખરેખર ભાવવાચક સંજ્ઞા છે. પરંતુ અહીં ‘ભૂલી ગયા પઢી કૃતિ’ સંદર્ભે તે વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે.)

આ ‘પ્રવાહ’ વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા નથી. બરાબર. તો એ કઈ સંજ્ઞા હશે? ‘પ્રવાહ’ સંજ્ઞાનો પ્રકાર કેવી રીતે વિચારશો? તમને યાદ હશે કે જે સંજ્ઞા અગાધ્ય હોય તેને દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા કહેવાય છે. યાદ છે ને, કે બીજા ઉદાહરણ જોવા છે?

1. જીવલો કહે, ‘પોથરા, દાળ, ચોખા આપું તો ખીચડી બનાવી લાભ.’
  2. વસિયતનામં લખી, કરો જળ પર સહી-સિક્કા.

ઉપરનાં પહેલા વાક્યમાં ‘જવલો’, ‘પોયરો’, ‘દાળ’, ‘ચોખા’, ‘ખીચડી’ - આ પાંચ સંજ્ઞાઓ છે. તેમાં ‘જવલો’ વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા છે, ‘પોયરો’ જાતિવાચક સંજ્ઞા છે. પણ ‘દાળ’, ‘ચોખા’, ‘ખીચડી’ - આ દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા છે. બીજા વાક્યમાં ‘વસિયતનામું’, ‘જળ’, ‘સહી’, ‘સિક્કા’ - આ ચાર સંજ્ઞાઓ છે. જેમાં ‘વસિયતનામું’ ‘સહી’ તથા ‘સિક્કા’ - એ ગ્રણ જાતિવાચક સંજ્ઞાઓ છે. પણ ‘જળ’ દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા છે. હવે, દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞા યાદ આવી ગઈ? સ્વાધ્યાય કરી

જોઈએ? ચાલો, નીચેનાં વાક્યોમાંથી દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞાઓ તારવીને બાજુમાં આપેલી જગ્યામાં લખો.

1. સુશીની આંખોમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. _____
2. એની બાજુમાં ચા બનાવવાનો સામાન હતો. _____
3. યમુનાનાં વેણુ તમે મુંગા છો કેમ ? _____
4. સોંઘરતના એ જમાનામાં દસ રૂપિયે હારો ભાત, અને એ જ પ્રમાણે બધી ચીજવસ્તુઓ. _____
5. એમ ત્રણ જડા શીરો ખાવા બેઠા. _____

આ વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો અને વિચારો કે કઈ સંજ્ઞા અગણ્ય - દ્રવ્યવાચક સંજ્ઞાના જૂથમાં આવી શકે? સાથે શોધીએ ? 1. આંસુ, 2. ચા, 3. વેણુ, 4. ભાત, 5. શીરો. તમને થશે કે ‘આંસુ’ દ્રવ્યવાચક કહેવાય ? એ ગણી ન શકાય ? ગણાય તો આંસુનાં ‘ટીપાં’ હોય તે. પણ કોઈ રોતું હોય તો તેનાં વહેતાં આંસુ ગણી શકશો ?

જે સંજ્ઞા ‘અગણ્ય’નો નિર્દેશ કરે તે દ્રવ્યવાચક કહેવાય. પણ જ્યારે ગણવાની વાત જ ન હોય, જે સંજ્ઞા દ્વારા કોઈ જૂથ સૂચવાતું હોય તેને સમૂહવાચક સંજ્ઞા કહેવાય. તમને યાદ છે ગયા વર્ષે તમે ‘ધણ’, ‘ભારો’, ‘મૂડી’ વગેરે જેવી સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ વિશે ભણ્યા હતા. કેટલાંક વાક્યોમાંથી સમૂહવાચક સંજ્ઞા શોધવાની હોય તો તમે શોધી શકશો ?

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાંથી સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ તારવીને તેને વર્તુળ કરો.

- (1) લળી લળીને હેત કરતા વાંસનાં ઝુંડનાં ઝુંડ.
- (2) ભણે નરસૈયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઈકોતેર તાર્યાં રે.
- (3) એણે એક સુરતી ફુટુંબને બચાવી લીધું.
- (4) સેમ્યુઅલ બટલરે એક આદર્શ સમાજ વિશે કલ્પના કરેલી.
- (5) મુંબઈની ટ્રેનમાં ભજનમંડળી ધૂમ મચાવે છે.

સમૂહવાચક સંજ્ઞા ઓળખી શક્યા છો ને! જવાબોની ખાતરી કરી લઈએ? (1) ઝુંડ (2) કુળ (3) ફુટુંબ (4) સમાજ (5) (ભજન) મંડળી. આ શબ્દોના અર્થ જોતાં તેનો ‘સમૂહ’નો અર્થ સ્પષ્ટ થઈ જશે. ઝુંડ - જૂથ, ટોળું ; કુળ - વંશ; ફુટુંબ - ધરનાં માણસોનો સમૂહ ; સમાજ - સમુદ્ધાય; મંડળી - ટોળી. સમૂહને દર્શાવનાર આ સંજ્ઞાઓ સમૂહવાચક સંજ્ઞાઓ છે. આ અર્થો ઉપરથી તમને એ પણ ખ્યાલ આવશે કે સમૂહ, સમુદ્ધાય, વંશ, જનતા વગેરે જેવી સંજ્ઞાઓ પણ સમૂહ દર્શાવે છે. તમે આવી અન્ય સમૂહવાચક સંજ્ઞાની યાદી બનાવી શકો. મૂળ અંગ્રેજીના પણ હાલમાં ગુજરાતીમાં સહજ રીતે વપરાતા શબ્દો, ગ્રૂપ, ટીમ વગેરે સમૂહવાચક સંજ્ઞા જ છે.

તમને ભાવવાચક સંજ્ઞાઓ યાદ છે ને! ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞા તે ભાવવાચક સંજ્ઞા. નીચે આપેલાં વાક્યોમાં વિવિધ સંજ્ઞાઓ છે. તેમાંથી ભાવવાચક સંજ્ઞા ઓળખો અને ફરીથી લખો.

- (1) જીવલાની અજ્ઞાન વફાદારી હું મૂક સાક્ષીની જેમ જોયા કરતો. _____
- (2) એનો ગરીબડો પુત્ર, ખુદ દરિદ્રતાને પણ શરમ આવે એવો. _____, _____
- (3) બધે છે આર્ડ્રતા છાઈ તેમાં કેં ભળવું ભલું. _____
- (4) લળી લળીને હેત કરતાં વાંસનાં ઝુંડનાં ઝુંડ. _____
- (5) અજ્ઞાન રાની પરજ ખેડૂતો લાચારી અનુભવે. _____

ભાવવાચક સંજ્ઞા ઓળખી શક્યા? મદદની જરૂર લાગે છે? ચાલો, સાથે જોઈએ. વાક્ય (1) માં ‘અજ્ઞાન’ કે ‘મૂક’ તો વિશેખણ છે. ભાવનો નિર્દેશ કરતી સંજ્ઞા કઈ છે? ‘વફાદારી’. ખ્યાલ આવ્યો? ચાલો, તો બાકીનાં વાક્યો ફરીથી વાંચો. ઉત્તર શોધો. સાથે જોઈએ? (2) દરિદ્રતા, શરમ (3) આર્ડ્રતા (4) હેત (5) લાચારી. ભાવવાચક સંજ્ઞા સ્પષ્ટ થઈ છે ને! તમારા પાઠ્યપુસ્તકના પહેલા જ કાવ્ય ‘વૈષ્ણવજન’ વાંચીને તેમાં કઈ કઈ ભાવવાચક સંજ્ઞાઓ છે. તે ઓળખી અલગ તારવો.

ગ્યા વર્ષ લેખન, મારણ, તાડન, સ્મરણ, માગડી, ભાળવણી વગેરે જેવી સંજ્ઞાઓ પણ જોઈ હતી. આ સંજ્ઞાઓ દ્વારા કિયા સૂચવાય છે તેથી તે કિયાવચક સંજ્ઞા તરીકે ઓળખાવી શકાય તેમ જોયું હતું. આ વર્ષ પણ તમારા પાઠ્યપુસ્તકના ‘ચોપડાની ઈન્દ્રજાળ’માંથી આવી સંજ્ઞાઓ જોઈએ. જેમ કે,

- એમાં બચત શી રીતે થાય ?
- બા મને ઉધરાણીએ મોકલે.
- બે ગ્રાણ વર્ષમાં પૈસા વસૂલ કરશે તેવી જીવલાને શ્રદ્ધા હતી.
- શાહુકારો દ્વારા રાંકડી, ભોળી પ્રજાનું શોખણ થતું.
- મને થયું મારું ભણતર, મારા ગાંધીવાદી વિચારો - બધું દંબ ?

ખરેખર તો કિયાવાચક સંજ્ઞાનો અભ્યાસ વધુ ઊંડાણ માંગે તેમ છે. જેમ કે, ‘લખવું’ ધ્યાતુ પરથી લેખ, લેખક, લેખણ, લેખિકા, લખાણ વગેરે જેવી અનેક સંજ્ઞા બને. પણ એ બધી જ સંજ્ઞા કિયાવચક સંજ્ઞા ન કહી શકાય. જેમ કે, ‘લેખન’ કિયાવાચક સંજ્ઞા છે. પરંતુ ‘લેખક’ કર્તૃવાચક - જીતિવાચક સંજ્ઞા બને છે. આ કક્ષાએ કિયાવાચક સંજ્ઞાની આટલી વિગતે ચર્ચા મુંજવી શકે. તેથી આ વર્ષ સંજ્ઞાના આ પ્રકારને માત્ર નોંધ લેવા પૂરતો જ મર્યાદિત રાખ્યો છે.

અહીં નીચે આપેલાં વાક્યોમાં અધોરેખા દ્વારા કેટલીક સંજ્ઞા સૂચવાઈ છે. તમારે આ અધોરેખિત સંજ્ઞાનો માત્ર પ્રકાર ઓળખવાનો છે. તમે ઓળખી શકશો ને?

- (1) સુશી ટેલિફોન પાસેથી ખસી ગઈ.
- (2) રાજકોટ જવા-આવવાના બસભાડાના ઓછામાં ઓછા બસો પચાસ રૂપિયા થાય.
- (3) એનો ગરીબો પુત્ર, ખુદ દરિદ્રતાને પણ શરમ આવે એવો.
- (4) આજે દાસકાકા ફરી હિસાબ કરશે.
- (5) ગોવિંદ વાડામાંથી વાલોળ અને રીંગણા લઈ આવ્યો.

તમે આ સંજ્ઞાના પ્રકાર ઓળખી જ શકશો તેની ખાતરી છે. તેથી ઉત્તર આપ્યા નથી.

આપણે સંજ્ઞાના વિવિધ પ્રકાર જોયા. વાક્યોમાં એકથી વધુ સંજ્ઞાઓ હોઈ શકે છે, તે હવે તમે જાણો છો. આ સંજ્ઞાઓને તારવી તેનો પ્રકાર ઓળખવાનો પ્રયાસ કરી શકો?

ઉદાહરણ :

- (1) ભણે નરસૈંયો તેનું દરશન કરતાં, કુળ ઈકોતેર તાર્યા રે
નરસૈંયો - વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા, દરશન - ભાવવાચક સંજ્ઞા, કુળ - સમૂહવાચક સંજ્ઞા
- (2) હિંમતથી એ તરુણ સાથે બીજા શહેરમાં ભાગી જવા નીકળી હતી.
હિંમત - ભાવવાચક સંજ્ઞા, તરુણ - વ્યક્તિવાચક સંજ્ઞા (કૃતિ સંદર્ભ અનુસાર).
શહેર - જીતિવાચક સંજ્ઞા.

તમારા પાઠ્યપુસ્તકની કોઈપણ કૃતિઓમાંથી દસ-પંદર વાક્યો લઈ આ રીતે સંજ્ઞાઓ તારવી તેના પ્રકારો ઓળખી જુઓ. સંજ્ઞાની વિભાવના એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જશે.

વિશેષજ્ઞા

મિત્રો, તમે ધોરણમાં આવ્યાં છો. તમે ગ્યા વર્ષે ધોરણમાં ભણતાં હતાં. તમારું પરિણામ આવ્યું હશે, એવી આશા છે. - શું થયું ? ન સમજાયું ? ચાલો, આ જ વાત ફરી એકવાર-

મિત્રો, તમે દસમા ધોરણમાં આવ્યાં છો. તમે ગ્યા વર્ષે નવમા ધોરણમાં ભણતાં હતાં. તમારું સારું પરિણામ આવ્યું હશે એવી આશા છે. - હવે સમજાયું ? શું ફેર પક્યો ? બીજ વાર વાત કરી એમાં દસમા, નવમા, સારું જેવા શબ્દો ઉમેરાયા... વિશેષજ્ઞા ઉમેરાયાં તેથી અર્થ સ્પષ્ટ થયો.

વિશેષજ્ઞ એટલે માત્ર વધારાનો અર્થ આપનાર જ ઘટક નહીં, પણ સંશાના અર્થને વધુ ચોક્કસ કરનાર ઘટક. ગયા વર્ષે આપણે વિશેષજ્ઞ વિશે આવી બાબતોનો અભ્યાસ કર્યો હતો, યાદ છે ને!

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. આ વાક્યોમાં એકથી વધુ વિશેષજ્ઞ છે. વાક્યો સાથે અપાયેલા વિકલ્પોમાંથી વિશેષજ્ઞ ન હોય તેવો વિકલ્પ જગ્ઝાવવાનો છે. એટલે કે વિશેષજ્ઞ ઓળખીને જે વિકલ્પ વિશેષજ્ઞ નથી તે શોધો.

1. મને એક નાની, નાજુક, શ્યામલ છત્રી ગમી.

(ક) મને   (ખ) એક   (ગ) નાજુક   (ધ) શ્યામલ

2. બોરડી પરથી સરસ મજાનાં મીઠાં રાંદેરી બોર પાડ્યાં.

(ક) બોરડી   (ખ) સરસ   (ગ) મીઠાં   (ધ) રાંદેરી

3. નાનકડી પાતળી પથારીમાં, વેરણછેરણ પુસ્તકો અને બાજુમાં થોડો સામાન હતો.

(ક) નાનકડી   (ખ) વેરણછેરણ   (ગ) થોડો   (ધ) સામાન

4. મોટા શહેરની ગીય વસ્તીમાં આવેલી એકદમ ગંદી સસ્તી હોટલ.

(ક) મોટા   (ખ) વસ્તી   (ગ) ગંદી   (ધ) સસ્તી

5. સુંદર નવપલ્લવિત વૃક્ષ ઊગી જવાની એ તીવ્ર પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી.

(ક) સુંદર   (ખ) નવપલ્લવિત   (ગ) તીવ્ર   (ધ) પ્રતીક્ષા

ઉત્તર જોઈએ ? 1 (ક) મને, 2 (ક) બોરડી, 3 (ધ) સામાન, 4 (ખ) વસ્તી, 5 (ધ) પ્રતીક્ષા.

તમે ‘વિશેષજ્ઞ’ સાથે તેના પ્રકાર વિશે પણ અભ્યાસ કર્યો હતો. તેના પ્રકારો વિશે બહુ યાદ નથી આવતું ? વાંધો નહીં. ચાલો, ફરી એકવાર એ પ્રકારો પર નજર નાખી લઈએ. બધું યાદ આવી જશે.

પ્રકાર	કાર્ય		ઉદાહરણ
અર્થગત પ્રકાર	ગુણવાચક વિશેષજ્ઞ	વિશેષ્ય (સંજ્ઞા)ના આકાર, કદ, રંગ, ગુણ, કાર્ય આદિનો નિર્દેશ	લાંબુ, ત્રિકોણ, ચાલાક, જંગલી, વિવેકી વગેરે.
	સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ	સંખ્યાવાચક	એક, ત્રણ, ચાર, પાંચ, ડાન, કોડી (૨૦)
		ક્રમિક સંખ્યાવાચક	પહેલું, ત્રીજું, ચોથું, પાંચમું
		માત્રાસૂચક	ખૂબ, તદ્દન, સફળ, તમામ, સર્વ, સાવ
		આશરેવાચી	અંદાજે, શુમારે, અડસહે (આશરે સંખ્યા બારેક, પચાસેક
રચનાગત પ્રકાર	સર્વનામ	પુરુષવાચક, સમયવાચક...વગેરે	આપણું, તેમનું, ક્યારનું, કોઈક આદિ
	સંબંધવાચક	સંજ્ઞા+ -નો, -ની, -નું, -ના -નાં...	કારની ઝડપ, બારણાનો રંગ.
પ્રકાર	વિકારી	વિશેષ્યના લિંગ-વચન અનુસાર બદલાય	ઉંચું ટેબલ, ઉંડો ખાડો ઉંચી છોકરી, ઉંડી ખીંચ.
	અવિકારી	વિશેષ્ય (સંજ્ઞા)ના લિંગ-વચન અનુસાર ન બદલાય.	હોંશિયાર વિદ્યાર્થી, સુંદર શાળા હોંશિયાર વકીલ, સુંદર બાગ

નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં ગુણવાચક વિશેષજ્ઞ પ્રયોગયેલું છે. તમે તે વિશેષજ્ઞ શોધી શકશો?

વિકલ્પની જરૂર છે? ભલે, વાક્ય સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી ગુણવાચક વિશેષજ્ઞ શોધો.

1. મોહ માયા બાપે નહીં તેને, દઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે.
(ક) મોહ   (ખ) માયા   (ગ) દઢ   (ઘ) વૈરાગ્ય
2. સાંકડી પરસાળમાંથી બહાર નીકળતાં સુશી ટેલિફોન પાસે અટકી ગઈ.
(ક) સાંકડી   (ખ) પરસાળ   (ગ) સુશી   (ઘ) ટેલિફોન
3. નાની બહેનનાં લગ્ન વખતે આર્થિક સંકડાશને કારણો ખેતર વેચી દેવું પડ્યું.
(ક) બહેનના   (ખ) વખતે   (ગ) સંકડાશ   (ઘ) આર્થિક
4. શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ
(ક) શીલવંત   (ખ) સાધુને   (ગ) વારેવારે   (ઘ) નમીએ
5. ઊડતું આવે જો અહીં મોરપીછે તો તો અમે, સાચવશું સુંવાળા રંગ.
(ક) ઊડતું   (ખ) અહીં   (ગ) સુંવાળા   (ઘ) રંગ

ઉપરનાં વિકલ્પોમાં એક જ વિકલ્પ વિશેષજ્ઞ ધરાવે છે. ઉત્તર શોધવા સરળ છે ને! ઉત્તર જોઈએ?

1 (ગ) દઢ, 2 (ક) સાંકડી, 3 (ઘ) આર્થિક, 4 (ક) શીલવંત 5 (ગ) સુંવાળા. આ તમામ વિશેષજ્ઞો ગુણવાચક વિશેષજ્ઞ છે. તેની નોંધ લેશો.

હવે નીચેનાં વાક્યો જુઓ. આ વાક્યોમાં સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ છે. આ વિશેષજ્ઞ ધરાવતો વિકલ્પ શોધો.

1. ઉધરાણીએ જઈએ ત્યારે સાથે બે-ત્રણ મિત્રો હોય.
(ક) ઉધરાણી   (ખ) સાથે   (ગ) બે-ત્રણ   (ઘ) મિત્ર
2. ગોવિંદને મોકલી ગાયનું પાશેર ધી મંગાવ્યું.
(ક) ગોવિંદ   (ખ) પાશેર   (ગ) ગાયનું   (ઘ) ધી
3. કેટકેટલાં લોકો અહીં આવે ફોન કરવા !
(ક) કેટકેટલાં   (ખ) લોકો   (ગ) અહીં   (ઘ) ફોન
4. આઠે પહોર મનમસ્ત થઈને રેવે, જેને જાગી ગયો તૂરિયાનો તાર રે
(ક) આઠે   (ખ) પહોર   (ગ) હરફ   (ઘ) અરધોપરધો

વિકલ્પો ધ્યાનથી વાંચજો, તો જ સાચો ઉત્તર મળશે. કારણ કે વિકલ્પોમાં ‘ગાયનું’, ‘તૂરિયાનું’ જેવાં સંબંધવાચક વિશેષજ્ઞ કે ‘તમારો’ જેવાં સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞ પણ છે. ઉપરના વાક્યોમાં સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ ધરાવતા વિકલ્પો જોઈએ તો - 1. (ગ) બે-ત્રણ, 2. (ખ) પાશેર, 3. (ક) કેટકેટલાં, 4. (ક) આઠે, 5. (ઘ) અરધોપરધો. સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞો શોધી શક્યા હશો. આવાં અન્ય કેટલાંક વાક્યો જોઈએ, જેમાં સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ પરોજાયાં છે.

1. સકળ લોકમાં સહૃને વંદે, નિંદા ન કરે કેની રે
2. જીવલાના ત્યાંથી બે થેલીઓ ભરીને શાકભાજી લઈ આવ્યો.
3. હું એ વખતે દસમા ધોરણમાં ભણ્યું.
4. આ સર્વ અનિશ્ચિતતાઓનો અંત આવી જશે.
5. આપણે થોડી વાતો કરીએ.

ઉપરનાં વાક્યોમાં જોઈ શકશો કે ‘બે’ સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ છે તો ‘દસમા’ એ કમિક સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ છે. તો ‘સકળ’, ‘સર્વ’, ‘થોડી’ - વગેરે માત્રાસૂચક સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞ છે. સંખ્યાવાચક વિશેષજ્ઞના આ પેટાપ્રકારની પણ તમે નોંધ લીધી હશો.

તમને ઘ્યાલ છે કે વિશેષજ્ઞનો એક પ્રકાર સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞ છે. નીચેનાં વાક્યોમાં સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞ પ્રયોજયાં છે. આ વિશેષજ્ઞ શોધીને લખી શકો ને !

- (1) આપજા દેશમાં આવા સાધકોની સંખ્યા ઓછી નથી. _____
- (2) ઘરેથી પોતાનું તમામ પગેરું ભૂસીને તે ચાલી નીકળી હતી. _____
- (3) એમણે અમારી ટૂકડી જોઈને ટૂંકો રસ્તો લીધો હશે. _____
- (4) પેલો ગુલમહોર કેવો ખીલ્યો છે ! _____
- (5) હું ત્યાં હાજર હોત તો તારી પ્રશંસા સાંભળીને ધન્ય થઈ જત. _____

સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞ શોધવા વાક્યો ધ્યાનથી વાંચજો. ‘તમામ’, ‘ટૂંકો’ વગેરે વિશેષજ્ઞ છે, પણ સાર્વનામિક નથી. તો ‘એમણે’, ‘હું’ વગેરે સર્વનામ છે, પણ વિશેષજ્ઞ નથી. બરાબર ને ! તો સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞ શોધ્યાં ? સાથે જોઈએ ? (1) આપજા, (2) પોતાનું, (3) અમારી, (4) પેલો, (5) તારી.

વધુ અત્યાસઅર્થે સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞો ધરાવતાં કેટલાંક વાક્યો નીચે આપ્યાં છે. તેમાંથી સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞો તારવો.

- હું તમારી રાહ જોઉં છું.
- એની આંખો ચમકી ઊઠી.
- તેમની વાત મને સાચી લાગી.
- પણ તારા પખા આમ એકએક આવ્યા ?
- એ ઝડપથી પોતાની ખોલીમાં ઘુસી ગઈ.

સર્વનામ અને સાર્વનામિક વિશેષજ્ઞોને ધ્યાનપૂર્વક અલગ રાખજો.

વિશેષજ્ઞો તારવવામાં મુંજવાળ ઊભી કરે તેવાં વિશેષજ્ઞ એટલે સંબંધવાચક વિશેષજ્ઞ. કારણકે એ વિશેષજ્ઞ પોતે પણ મૂળભૂત રીતે તો સંજ્ઞા હોય છે. યાદ છે ને ! ‘નદીનું કોતર’, ‘કાનનું કુંડળ’, ‘પડખેનાં ગીરનાં જંગલ’ - આ અને આવાં અનેક ઉદાહરણ જોયાં હતાં. ‘-ન’ પ્રત્યય દ્વારા બે સંજ્ઞાઓ જોડાય છે. જેમ કે, ‘કોતર’ સંજ્ઞા વિશેષ તરીકે પ્રયોજયું છે અને ‘-નું’ પ્રત્યય લાગવાને કારણે ‘નદી’ સંજ્ઞા વિશેષજ્ઞ તરીકે પ્રયોજાઈ છે. યાદ આવ્યું ને ! તો અન્ય કેટલાંક વાક્યો જોઈએ.

- (1) બાપુ શાહુકારીનો ધંધો કરતા.
- (2) દોરીનો છેડો બારણે બાંધ્યો છે.
- (3) કાંસાના તાંસળામાં લાકડાના તવેથાથી આવડે એવો શીરો મેં બનાવ્યો.
- (4) જીવલાના કુટુંબની કરુણ દશા છતાં મૂક સાક્ષી જેવો હું માત્ર જોયા કરતો.
- (5) રીંછના હાથના પંજા આપજા મોં પર વાગી ગયા તો ભારે જોખમ.

આ વાક્યોમાંથી સંબંધવાચક વિશેષજ્ઞ શોધી શક્યા ? સાથે જોઈએ.

1. શાહુકારીનો ધંધો
2. દોરીનો છેડો
3. કાંસાનું તાંસળું, લાકડાનો તવેથો
4. જીવલાના કુટુંબની (કરુણ) દશા
5. રીંછના હાથના પંજા

ઉપરોક્ત વાક્યમાં કરુણ, મૂક, આપજા, ભારે વગેરે જેવાં અન્ય વિશેષજ્ઞ તો છે જ. પણ ઉપર તારવેલાં સંબંધવાચક વિશેષજ્ઞ સ્પષ્ટ થઈ ગયાં હશે.

વિશેષજ્ઞની સમજ સ્પષ્ટ થઈ ગઈ છે ? ચાલો, એક રમત રમીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. વાક્યમાં

આવી શકતાં વિશેષજ્ઞ વાક્યને અંતે કૌંસમાં આખ્યાં છે. તમારે એ વિશેષજ્ઞને યોગ્ય સ્થાને, તેના યોગ્ય વિશેષ્ય પહેલા મૂકવાનાં છે. ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટતા થશે.

ઉદાહરણ : હું શહેરના સ્ટોરમાં છત્રી લેવા ગયો. (જાણીતું)

ઉત્તર : હું શહેરના જાણીતા સ્ટોરમાં છત્રી લેવા ગયો.

ઉદાહરણ અનુસાર વાક્યમાં યોગ્ય સ્થાને વિશેષજ્ઞ પ્રયોજવાનું છે.

1. જીવલા ઉપર ઉધરાણી થાય. (કડક)
2. એ પ્રજા જમીનમાં થોડું ઘણું પકવે. (રાંકડી, ઉજ્જવલ)
3. દશેરના દિવસે અહંકારનો વધ કરવાનો છે. (આપણાં)
4. અહંકાર પરિવારોને પજવે છે. (અસંખ્ય)

ઉત્તરોની ખાતરી કરવી છે ? જરૂર તો નથી લાગતી, ખરુંને! છતાં...

1. કડક ઉધરાણી
2. રાંકડી પ્રજા, ઉજ્જવલ જમીન
3. આપણા અહંકારનો વધ
4. અસંખ્ય પરિવારો

હવે, વિશેષજ્ઞની સમજ અને તેના પ્રકારો સ્પષ્ટ થઈ ગયા હશે. નીચે કેટલાંક વાક્યો આખ્યાં છે. તેમાંથી તમે પહેલાં વિશેષજ્ઞ શોધો અને ત્યારબાદ તેના પ્રકાર ઓળખાવો. આટલું તો કરી જ શકાશે. તો નીચેનાં વાક્યો ધ્યાનથી વાંચો અને વાક્યમાં હોય તે બધાં જ વિશેષજ્ઞને વર્તુળ કરો.

1. આ નાની બારીમાંથી ખૂબ સુંદર દેખાય છે એ.
2. જરા ઊંઘું હો પાત્ર, કટોકટ નહીં માંગુ.
3. મુઠી ચણા કે ધાણી, ઝરણાનું મીઠું પાણી,
ઘેઘુરની ઘટામાં આઠે પ્રહર ઉજાણી.
4. આવી અંધ વફાદારીને વરેલા, શોષિત દરિદ્રનારાયણની કરુણ દશા જોઈને મારું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું.
5. નાનકડી અંધારી ખોલી એના અજવાળાથી ઝાકમજોળ થઈ ગઈ છે.

તો ઉપરનાં વાક્યમાં વિશેષજ્ઞ શોધો, વર્તુળ કરો અને તેનો પ્રકાર શોધો. સહેલું છે ને!

કિયાવિશેષજ્ઞ

તમે વિશેષજ્ઞ વિશે ભણી ગયાં છો. તમે જાણો છો કે જે નામના, સંજ્ઞાના અર્થમાં વધારો કરે, ચોકસાઈ ઉમેરે તે વિશેષજ્ઞ છે. તો કિયાવિશેષજ્ઞ શબ્દ સાંભળતા એ જ વિચાર આવે કે જે કિયાના અર્થમાં વધારો કરે તે કિયાવિશેષજ્ઞ. પણ તમે વિચારો કે કિયાના અર્થમાં વધારો કરવો એટલે શું ? નવમા ધોરણમાં તમે સમજ્યા હતા કે સંજ્ઞાના અર્થમાં ગુણ, આકાર, કદ, સંખ્યા આદિના અર્થ ઉમેરવાનું કાર્ય કરે તે વિશેષજ્ઞ. તો કિયાવિશેષજ્ઞ કિયાના અર્થમાં શું ઉમેરવાનું કાર્ય કરતું હશે ? ચાલો, નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

1. મોટાભાઈ દોડે છે.
2. મોટાભાઈ સવારે દોડે છે.
3. મોટાભાઈ બગીચામાં દોડે છે.
4. મોટાભાઈ ઝડપથી દોડે છે.
5. મોટાભાઈ સવારે બગીચામાં ઝડપથી પાંચ રાઉન્ડ દોડે છે.

આ વાક્યો વાંચતા તમને શું સરખું લાગ્યું અને શું ન લાગ્યું ? બધાં જ વાક્યોમાં દોડવાની વાત છે. બીજા વાક્યમાં દોડવાનો સમય દર્શાવાયો છે. ત્રીજા વાક્યમાં દોડવાનું સ્થાન દર્શાવાયું છે. ચોથા વાક્યમાં દોડવાની રીતનો નિર્દેશ છે અને પાંચમા વાક્યમાં આ બધી બાબતો ઉપરાંત પાંચ રાઉન્ડ - ગણતરી - માપ - માત્રાનો પણ નિર્દેશ છે. એટલે કે, ક્યારે દોડે છે, ક્યાં દોડે છે. કેવી રીતે દોડે છે વગેરે વાતો છે. બરાબર ? મુજ્ય વાત તો દોડવાની છે, પણ બીજી વિગતો દ્વારા દોડવાની કિયા સાથે સંકળાતા સંદર્ભોનો નિર્દેશ થાય છે. કિયાના સમય, રીત, માત્રા, સ્થળ, અભિગમ, હેતુ, કારણ વગેરે જેવા સંદર્ભગત અર્થ ઉમેરનાર ઘટકોને કિયાવિશેષજ્ઞ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ચાલો, આ વાતને થોડી જુદી રીતે સમજાએ. નીચેનું વાક્ય વાંચો.

હું નહીં આવી શકું.

- આ વાક્યમાં ન આવી શકવાની વાત રજૂ થઈ છે. પણ જો આ વાક્યમાં આપણે અન્ય શબ્દો ઉમેરીએ તો શું કિયાના અર્થમાં કાંઈ ફેર પડે છે ?

હું આજે નહીં આવી શકું.

હું હમણાં નહીં આવી શકું.

હું કદી નહીં આવી શકું.

તમે જોઈ શકો છો કે માત્ર આજે, હમણાં કે કદી - શબ્દો ઉમેરાયા અને સમગ્ર વાક્યાર્થ કેટલો બદલાઈ ગયો ? કિયાના અર્થમાં બદલાવ લાવનાર કારણ એ છે કે અહીં સમયના સંદર્ભ બદલાયા છે. કિયાના સમયનો સંદર્ભ દર્શાવવનારા આ શબ્દો કિયાવિશેષજ્ઞ છે.

નીચનાં વાક્યો વાંચો.

અ	બ
1. અમે પાછા જવાના હતા.	અમે તરત પાછા જવાના હતા.
2. પચ્ચા તમારું સરનામું શોધતા હતા.	પચ્ચા ઘણા વખતથી તમારું સરનામું શોધતા હતા.
3. નર્મદાએ મને જાગૃત કર્યો છે.	નર્મદાએ મને હરહંમેશ જાગૃત કર્યો છે.
4. અમારી છત્રી એમ તૂટી ન જાય.	અમારી છત્રી એમ વરસદિવસમાં તૂટી ન જાય.
5. બા બિચારી વૈતરું કરતી.	બા બિચારી રાતદિવસ વૈતરું કરતી.

વિભાગ ‘અ’ અને વિભાગ ‘બ’ નાં વાક્યો વાંચો. શો તફાવત છે, ખ્યાલ આવે છે? વિભાગ ‘બ’ નાં વાક્યોમાં કયા શબ્દો ઉમેરાયા છે ? 1. તરત 2. ઘણા વખતથી 3. હરહંમેશ 4. વરસદિવસમાં 5. રાતદિવસ. તમે સમજી શકો છો કે આ બધા જ શબ્દો સમય દર્શાવે છે. આ શબ્દોના પ્રયોગથી કિયાના સમયના સંદર્ભ અર્થ બદલાય છે. તેથી આ શબ્દો સમયવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ કહી શકાય.

1. હવે એ જયહિંદ હોટલમાં રહેતી હતી.
2. એ સલાહો હું પાંચ મિનિટમાં ભૂલી ગયો.
3. થાક કે કંટાળાની કદી ફરિયાદ નહીં.
4. પ્રિય કવિ રાજેન્દ્ર શુક્ર કાયમ સાથે જ રહે.
5. ટ્રેનના સમયે અને ચિઠી મળી.

સમયવાચક શબ્દ શોધવાનું સહેલું છે ને ! ચાલો, જોઈએ. 1. હવે 2. પાંચ મિનિટમાં 3. કદી 4. કાયમ
5. ટ્રેનના સમયે. શોધી શક્યા હતા ને ! બસ, તમે જે સમયવાચક શબ્દ શોધ્યા તે જ સમયવાચક કિયાવિશેષજા.

ચાલો, આપણે એક રમત રમીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આપ્યાં છે. તેમાં સમયસૂચક કોઈ શબ્દ નથી. શું તમે તેમાં સમયવાચક અર્થ ઉમેરી શકો ?

1. અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
2. દાદા છાપું વાંચે છે.
3. અમે સોમનાથના પ્રવાસે જવાના છીએ.
4. મારી વર્ષગાંઠ આવશે.
5. બા અમને વાર્તા સંભળાવતાં.

તમે જોઈ શકો છો કે દરેક વાક્યમાં તમે એકથી વધારે સમયવાચક શબ્દો ઉમેરી શકો છો. જેમ કે,

- અમારી શાળામાં આજે શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- ગયા અઠવાડિયે અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- એકવાર અમારી શાળામાં શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.
- અમારી શાળામાં 15મી ઓગસ્ટે શિક્ષણમંત્રી આવ્યા હતા.

આ અને આવા અન્ય શબ્દો પણ તમે ઉમેરી શકશો. તમે બાકીનાં વાક્યોમાં આવા સમયવાચક શબ્દો ઉમેરીને જુઓ કે તમે કેટલાં વાક્યો બનાવી શકો છો. તમે આ શબ્દો દ્વારા વાક્યમાં કિયાના સંદર્ભ સમયનો અર્થ ઉમેર્યા છે. એટલે કે તમે સમયવાચક કિયાવિશેષજા પ્રયોજયું છે.

હવે નીચેનાં વાક્યો વાંચો.

અ	બ
1. વેકેશન પૂરું થઈ ગયું.	વેકેશન જલદી પૂરું થઈ ગયું.
2. સુરતમાં કારમાં આગ લાગી.	સુરતમાં કારમાં અચાનક આગ લાગી.
3. આવડી મોટી ઈમારત બની ગઈને ખબરેય ન પડી.	રાતોરાત આવડી મોટી ઈમારત બની ગઈ ને ખબરેય ન પડી.
4. મને કોઈ રસ્તે મળે ને કદી પૂછે કે કેમ છે ?	ઓચિંતુ કોઈ મને રસ્તે મળે ને કદી ધીમેથી પૂછે કે કેમ છે ?
5. સાહેબ કાંઈ પૂછે તો જવાબ આપજે	સાહેબ કાંઈ પૂછે તો જવાબ ફટાફટ આપજે.

આ વાક્યોને ધ્યાનથી વાંચો તો વિભાગ ‘અ’ અને વિભાગ ‘બે’નાં વાક્યોના અર્થમાં કાંઈ ફેર લાગે છે? વેકેશન પૂરું થઈ ગયું અને વેકેશન જલદી પૂરું થઈ ગયું. વેકેશનના દિવસો જલદી વીતી ગયા હોય એવું લાગે છે ? માત્ર ‘પૂરું થવું’ અને ‘જલદી પૂરું’ થવું વચ્ચે જે અર્થનો બેદ પડ્યો તે જલદી શબ્દથી. આ શબ્દ દ્વારા પૂરું થવાની રીતનો નિર્દેશ છે. બીજાં વાક્યોમાં પણ જુઓ ‘આગ લાગવી’ અને ‘અચાનક આગ લાગવી’, ‘મને કોઈ મળે’ અને ‘ઓચિંતુ મને કોઈ મળે’, ‘કદી પૂછે’ ને ‘કદી ધીમેથી પૂછે’... કિયામાં આ - રીતનો અર્થ ઉમેરનાર ઘટક તે રીતિવાચક કિયાવિશેષજા.

ચાલો, તો નીચેનાં વાક્યોમાંથી રીતિવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ શોધી તેને વર્તુળ કરો અને જવાબ લખો.

1. એ તરત સાવધ થઈ ગઈ.
2. બાને તેમના પૈસા નિયમિત મળતા.
3. ચુપચાપ સુશી સાંભળતી રહી.
4. તેણે અજંપામાં રાત વીતાવી.
5. ઘર આસાનીથી મળી ગયું.

અહીં તમને કિયાની રીત દર્શાવતા કિયાવિશેષજ્ઞ મળ્યા ? ચાલો, સાથે ફરીથી જોઈએ. 1. તરત 2. નિયમિત 3. ચુપચાપ 4. અજંપામાં 5. આસાનીથી. આ શબ્દો દ્વારા કિયાની રીત દર્શાવાઈ છે તેથી આ રીતિવાચક કિયાવિશેષજ્ઞો છે.

તમે આ ઉત્તરો ધ્યાનથી વાંચો. આમાં બીજી એક બાબત પણ નોંધવા જેવી છે. અહીં ‘ચુપચાપ’ જેવા દ્વિલક્ત પ્રયોગથી પણ રીત દર્શાવાઈ છે તો ‘અજંપામાં’-‘માં’ પ્રત્યયથી, ‘આસાનીથી’-‘થી’ પ્રત્યયથી પણ રીત દર્શાવાઈ છે. બીજાં થોડાં ઉદાહરણ જોવાથી રીતિવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

અ

1. એ બોલી શકી: ‘હલ્લો...’
2. દુકાનદાર મારી સામે જોઈ રહ્યા હતા.
3. સાગનાં ઝડને જાણે કોઈએ શાંગારી લીધાં.
4. એણે વાળ ઠીક કર્યા.
5. ઘર મળી ગયું.
6. ફગફગિયો દીવો બુઝાઈ ગયો.
7. વરસાદ પડવા માંડ્યો.
8. એલા એ ગમાર, બોલતો જા.
9. બેટા, તું સૂઈ જા.
10. મારા પખ્યાને દવાખાને લઈ જત.

બ

- એ માંડ બોલી શકી: ‘હલ્લો...’
- દુકાનદાર મારી સામે ધારીધારીને જોઈ રહ્યા હતા.
- સાગનાં ઝડને જાણે કોઈએ રાતોરાત શાંગારી લીધાં.
- અભાનપણે એણે વાળ ઠીક કર્યા.
- ઘર આસાનીથી મળી ગયું.
- એકાએક ફગફગિયો દીવો બુઝાઈ ગયો.
- વરસાદ એકધારો પડવા માંડ્યો.
- એલા એ ગમાર, જરા ધીમે બોલતો જા.
- બેટા, તું નિરાંતે સૂઈ જા.
- મારા પખ્યાને સીધા દવાખાને લઈ જત.

ઉપર્યુક્ત વાક્યોમાં વિભાગ (બ) માં રીત દર્શાવનાર અધોરેખિત કિયાવિશેષજ્ઞ ધ્યાનથી વાંચો. આ કિયાવિશેષજ્ઞ ઉમેરાવાને કારણે વિભાગ-અ કરતાં વિભાગ-બની કિયાના અર્થમાં કાંઈ જુદું ઉમેરાતું અનુભવાય છે? ‘એ બોલી શકી’ - ‘એ માંડ બોલી શકી’... વાક્ય 8માં જુઓ, રીતિવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ કાઢી નાખશો તો અર્થ જ નહીં સમજાય.

તમે આવા રીતનો અર્થ ઉમેરતા કિયાવિશેષજ્ઞ ઉમેરી શકો ? નીચે કેટલાંક વાક્યો આપેલાં છે. તમે તેમાં રીતિવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ ઉમેરી શકો ? જેમકે,

વિદ્યાર્થીએ જવાબ લખ્યો.

- વિદ્યાર્થીએ ઝડપથી જવાબ લખ્યો.
- વિદ્યાર્થીએ ધીમે ધીમે જવાબ લખ્યો.

- વિદ્યાર્થીને સાચવીને જવાબ લખ્યો.
- વિદ્યાર્થીને ચોપડીમાં જોઈજોઈને જવાબ લખ્યો....
- વરસાદ પડવા લાગ્યો.
- ડ્રાઇવરે બસ ઉપાડી.
- બધાં બગીચામાં બેઠાં હતાં.

તમે જુઓ કે અહીં એકદમ, અચાનક, ધોધમાર, એકધારો ઓચિંતો, એકાએક, ચૂપચાપ, શાંતિથી - વગેરે જેવાં જુદાં જુદાં કિયાવિશેષણો ઉમેરને, કિયાના અર્થમાં રીતનો અર્થ ઉમેરી શકો છો. તમે આવાં કેટલાં વાક્યો બનાવી શકો ?

હવે, આગળ વધીએ. નીચે કેટલાંક વાક્યો આખ્યાં છે. તેમાં કિયાવિશેષણ પણ પ્રયોજાયેલાં છે. તમે ધ્યાનથી એ અધોરેખિત કિયાવિશેષણ વાંચો અને વિચારો કે આ પ્રકારના કિયાવિશેષણ દ્વારા ક્યા અર્થનો ઉમેરો થયો છે ?

1. નરેન થોડું ચાલે છે.
2. બાપુજી જીવતા ત્યારે જીવલો અવારનવાર ઘરે આવતો.
3. ભીજલાને હીરો (શીરો) બૌ (બહુ) ભાવે.
4. એ સખત ડરી ગઈ.
5. માંગીશ એક જ વાર, લાગલગાટ નહીં માંગું.

સમજાય છે ? ચાલો, પહેલા વાક્યના કિયાવિશેષણને બદલી જોઈએ, કંઈ વધુ સમજાય છે ?

- નરેન થોડું ચાલે છે.
- નરેન ખૂબ ચાલે છે.
- નરેન બે કિલોમિટર ચાલે છે.
- નરેન દિવસમાં એક વાર ચાલે છે.

તમને ઘ્યાલ આવ્યો ? અહીં કિયાના માપનો, માત્રાનો, પ્રમાણનો અર્થ ઉમેરાય છે. આ અર્થ ઉમેરનાર કિયાવિશેષણને માત્રાસૂચક કે પ્રમાણવાચક કિયાવિશેષણ તરીકે ઓળખી શકાય, બરાબર ? ચાલો, બીજાં કેટલાંક વાક્યો જોઈએ. તેમાંથી તમે માત્રાસૂચક કિયાવિશેષણ ઓળખી શકશો ? તેમને ઓળખિને ફરીથી લખો :

1. કાર ખોટકાઈ પડે તો એનો માલિક થોડો શરમાય છે. _____
2. ઝીચડી મને બહુ ભાવે નહીં. _____
3. શીલવંત સાધુને વારેવારે નમીએ. _____
4. એ પછી ફરી એકવાર હું આહવા ગયો. _____
5. મળેલા જ્ઞાનને આચરણમાં મૂકવાનું એટલું સહેલું નથી. _____

જવાબો જોઈએ ? 1. થોડો, 2. બહુ, 3. વારેવારે, 4. એકવાર, 5. એટલું. આ કિયાવિશેષણો દ્વારા શરમાવું, ભાવવું, નમવું વગેરે કિયાઓ સાથે માત્રાનો અર્થ ઉમેરાયો. હવે માત્રાસૂચક કિયાવિશેષણ સમજાઈ ગયું હશે !

ઘણી વાર વક્તા - બોલનાર વાક્યમાં કિયા સંદર્ભ પોતાનો અભિગમ - વૃત્તિ - મિજાજ જેવો અર્થ પણ ઉમેરે છે. જેમકે, નીચેનાં બે વાક્ય જુઓ.

- (અ) હવે નહીં જોઈએ.
- (બ) બસ, હવે નહીં જોઈએ.

અહીં વાક્ય (અ) -માં જે કહેવાયું છે, તે જ બાં પણ કહેવાયું છે. પણ (બ)માં વક્તાનો અભિગમ ઉમેરાયો

છે. આ અભિગમ પણ કિયા સાથે સંકળાય છે. તેથી અભિગમ દર્શાવનાર ઘટક અભિગમવાચી કિયાવિશેષજ્ઞ તરીકે ઓળખાય છે. અન્ય વાક્યો જોવાથી અભિગમનો ખ્યાલ વધુ સ્પષ્ટ થશે.

1. લોકો ખાંધે રાખે છે, પીંધે રાખે છે અને જીવે રાખે છે.
2. એ લોકો રસ્તો ભૂલી ગયા હશે.
3. મામાના નરેનભાઈ કવિ થવાના.
4. બધા ગમે તે કહે પણ છત્રી લેવા રાજકોટ તો શું રશિયા જવું તે તો પણ જવું, એવો મારો દઢ મત હતો.
5. છત્રી પર નામ-સરનામુ લખવાનો ઉપાય કારગત નીવડ્યો.

લોકો બસ ખાંધે રાખે છે, પીંધે રાખે છે અને જીવે રાખે છે.

એ લોકો કદાચ રસ્તો ભૂલી ગયા હશે.
મામાના નરેનભાઈ ચોક્કસ કવિ થવાના.
બધા ભલે ગમે તે કહે પણ છત્રી લેવા રાજકોટ તો શું રશિયા જવું પડે તો પણ જવું, એવો મારો દઢ મત હતો.

છત્રી પર નામ-સરનામુ લખવાનો ઉપાય
ખરેખર કારગત નીવડ્યો.

અહીં વાક્ય 1માં પ્રયોજયેલ ‘બસ’ દ્વારા જાણે વક્તા સૂચવવા માંગે છે કે લોકો માટે બીજી પ્રવૃત્તિઓનું અસ્તિત્વ જ નથી, મહત્ત્વ જ નથી. તો વાક્ય 2માં ‘કદાચ’ દ્વારા સંભાવના પર ભાર અપાયો છે. વાક્ય 3માં ‘ચોક્કસ’ દ્વારા વક્તાનો ‘ખાતરી’નો અભિગમ સ્પષ્ટ છે. તો અહીં પ્રયોજયેલા બસ, કદાચ, ચોક્કસ, ભલે, ખરેખર વગેરે અભિગમવાચી કિયાવિશેષજ્ઞ છે. અવશ્ય, ખચિત, જરૂર વગેરે પણ આ પ્રકારના અભિગમવાચી કિયાવિશેષજ્ઞ છે.

તમારા પાઠ-કવિતામાં આવાં અભિગમ દર્શાવનારાં કિયાવિશેષજ્ઞો ઘણાં છે. પણ એવું થઈ શકે કે તમે આ કિયાવિશેષજ્ઞનો ઉપયોગ કરીને જાતે કેટલાંક વાક્યો બનાવો. જેમકે,

- ભલે, તમે કહો છો તો પાંચ વાક્ય લખીશું.
- કદાચ અમને આ વાત ન સમજાઈ હોય તો !
- અમે પ્રયત્ન ચોક્કસ કરીશું.
- સારું પરિણામ મેળવવા ખરેખર મહેનત કરવી પડે.

અત્યાર સુધીમાં આપણે સમયવાચક, રીતવાચક, માત્રાવાચક, અભિગમવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ જોયાં. હવે નીચેનાં વાક્યો જુઓ. તમે જોશો કે કેટલાંક કિયાવિશેષજ્ઞ સ્થાનનો અર્થ દર્શાવે છે. જેમકે,

અ	બ
1. એણે નજર કરી.	એણે <u>આજુબાજુ</u> નજર કરી.
2. કનોઝે કાર રોકી.	કનોઝે ગેસ્ટહાઉસ <u>નજીક</u> કાર રોકી.
3. તું આનંદને મોકલીશ ?	તું આનંદને <u>અહીં</u> મોકલીશ ?
4. રિસીવર પછાડી સુશી દોડી ગઈ.	રિસીવર પછાડી સુશી <u>બહાર</u> દોડી ગઈ.
5. અને નવી દુનિયા વસાવવી હતી.	અને દૂર નવી દુનિયા વસાવવી હતી.

વિભાગ ‘બ’માં સ્થાનવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ અધોરેખા દ્વારા સ્પષ્ટ કર્યાં છે. તમે જોઈ શકો છો કે, આજુબાજુ, આસપાસ, નજીક, બહાર, દૂર વગેરે જેવા સ્થાનવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ કિયાના સ્થાનનો સંદર્ભ સ્પષ્ટ કરે છે. તમે પણ સ્થાનવાચક કિયાવિશેષજ્ઞ ઉમેરીને વાક્યો બનાવી શકો. મજા આવશે. જેમકે,

સુશીએ જોયું.

- સુશીએ ઉપર જોયું.
- સુશીએ નીચે જોયું.

- સુશીએ બહાર જોયું.
- સુશીએ અંદર જોયું.
- સુશીએ બાજુમાં જોયું.

આવાં બીજાં વાક્યો લઈને તમે સ્થાનવાચક કિયાવિશેષણ બનાવો.

પરંતુ અગાઉ તમે વિભક્તિ તથા નામયોગીનો અત્યાસ કર્યો છે. તમે જાણો છો કે ‘મા’, ‘પર’ તથા ‘ઉપર’ જેવા પ્રત્યય - નામયોગી દ્વારા અધિકરણ વિભક્તિ - સ્થાનકારક સૂચવાય છે. જેમકે,

- ‘એ હાસ્ય ઘરમાં વેરાઈ ગયું.’

ગુજરાતી ભાષામાં આ ઉપરાંત હેતુ, કારણ આદિ સૂચવવા માટે પણ કિયાવિશેષણ મર્યાદાય છે. જેમકે,

- સારું પરિણામ મેળવવા માટે હું મહેનત કરું છું.

- અહીં ‘હું મહેનત કરું છું.’ મૂળ વાક્ય છે. તેમાં ‘સારું પરિણામ મેળવવા માટે’ દ્વારા કિયાનો હેતુ દર્શાવાયો છે. આ વિશે તમે પછી વિગતે અત્યાસ કરશો.

અહીં આપણે કિયાવિશેષણના માત્ર પાંચ પ્રકારને જ સોદાહરણ જોયા છે. એક નજર નાખી લઈએ ?

પ્રકાર

1. સમયવાચક કિયાવિશેષણ
2. રીતિવાચક કિયાવિશેષણ
3. માત્રાસૂચક કિયાવિશેષણ
4. અભિગમવાચી કિયાવિશેષણ
5. સ્થાનવાચક કિયાવિશેષણ

ઉદાહરણ

- હવે, આજે, કાયમ, કદી, હંમેશાં, ક્યારેક, સવારે વગેરે તરત, નિયમિત, ચૂપચાપ, માંડ, એકાએક વગેરે થોડું, બહુ, ઘણીવાર, ખૂબ, સખત, અતિશય વગેરે બસ, કદાચ, ચોક્કસ, ભલે, ખરેખર, જરૂર વગેરે ઉપર, નીચે, નજીક, દૂર, આસપાસ વગેરે

